

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Copyright © 2023, Milko Štimac
Copyright © 2023 za ovo izdanje Vulkan izdavaštvo

ISBN 978-86-10-04949-7

Ova knjiga štampana je na prirodnom recikliranom papiru od drveća koje raste u održivim šumama. Proces proizvodnje u potpunosti je u skladu sa svim važećim propisima Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije.

Milko Štimac

Медведи Загреб
31. Београд 1945
1941/107.

MEDVEĐI ZAGREBJAJ

1.285. - m. 1945.

Медведи Загреб.

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Beograd, 2023.

PROLOG

Snažan je čovek. I ne zna koliko. A bolje mu je i da ne sazna, jer snažan je zbog toga šta sve može da izdrži.

Splet okolnosti, više nesrećnih nego povoljnih, koji poznamo kao život, dovodi čoveka u razne situacije, u kojima tu svoju snagu može da odmeri. A čovek, ako ikako može, trudi se da baš takve situacije izbegne, i da nastavi dalje s mirom, bez iskušavanja. Dok je vreme mirno, i dok se ljudi ponašaju iole razumno, u takvom prenebregavanju može se dugo i uspevati. Može se, ako ste dovoljno srećni, baš vašoj generaciji dogoditi da proživi dati vek u miru, bez potrebe da se bude snažan i stamen.

Pre će, ipak, biti da će se život pred vama zgusnuti, a prilike zbiti u uski hodnik kojim jedino možete hoditi napred. I tada drugog izbora nećete imati, do da ispitajte koliko ste jaki, i koliko možete da izdržite. U takvim prilikama, taj jedini mogući izlaz košta mnogo; ljudi plaćaju čime imaju: neki obrazom, neki imovinom, a neki životom.

Oni što mogu da se izvuku iz neprilike predajući imovinu, ti su najsrećniji; oni što plate obrazom, plaćaju i dušom, i bude im, na koncu, kao da su i životom platili. Jer ono kako nastave dalje, pošto obraz i dušu izgube, to više nisu isti ljudi, niti su to njihovi pređašnji životi za koje su se borili. I tako izgube baš ono što su mislili da će sačuvati i zbog čega su sve žrtvovali.

Beograd i cela Kraljevina uzleteli su bili posle Velikog rata, željni života i zaborava svega što su preživeli. Raspričali su se svim jezicima i narečjima žitelji nove države, srećni i vredni počeli da rade i stiču, a oni najsrećniji i da se zaljubljuju i decu da podižu. Otresali su usput sa sebe i od sebe zlo i nenavidnost, prevladavajući ih postepeno i, činilo se, trajno. Počeo je da im se osmehuje život koji neće ispitivati koliko mogu da izdrže, koliko su spremni da izgube da bi bar nešto sreće i ljudskosti sačuvali.

Ko se ponadao – zalud mu je bilo. Na mesto svih onih pobeđenih zala, iako su izgledala do tada najveća, stupilo je nešto neslućeno, ni u najgoroj mori nesnevano. Bombardovanja su, od aprila 1941. godine, postala redovna, a detonacije i rafali smenjivali su jedni druge. Racije, vika, nestajanje celih porodica, pražnjenje kvartova, vešala... postali su svakodnevice. Uz sve to i strepnja, i strah, toliki da je pred njima i stalna glad izgledala kao obična nedaća, čak i pomena nedostojna. Ona prestonica, koja je tek počela da neguje svoju lepotu, da trasira

Medveđi zagrljaj

bulevare i proširuje parkove, porušena je. Najviše iz vazduha, a onda, tog oktobra 1944. i sa zemlje, iz tenkova i topova.

Kako li su slatko, poput bajki, izgledali životi u kratkom međučinu dva svetska rata! Kako li su naivno izgledali dok im se poredak na kojem su počivali rušio u samo nekoliko dana! I ponovo su ljudi morali da čine ono što nisu ni znali da mogu, snagom za koju nisu ni znali da je poseduju. Nema snažnijeg čoveka od očajnika. Nema goreg čoveka od očajnika.

I

Milutin Mića Novković, drug Brzi, nije znao šta mu se sve dogodilo u svega nekoliko godina. Ono, znao je on, i svaki je događaj mogao da opiše, jer su u ratu svi događaji krupni i upečatljivi, svaki o životu odlučuje. A ima li jačeg utiska od uzimanja, ili od spasavanja života, svog ili tuđeg? I može li biti, jer to je najviše i najvrednije što nam je dato, pa ga po svaku cenu branimo? Po tako visoku cenu da nas ta borba za život promeni toliko da više ni sami sebe ne možemo da prepoznamo, pa i ne primećujemo šta se nam se zaista dogodilo.

Mislio je Milutin da je on isti onaj, kao od pre rata, hitri i vispreni posrednik, trgovac na Berzi, viđen u beogradskoj trgovačkoj čaršiji, dopadljiv, spretan... Mislio je da se takav isti, neokrtnjen metkom i ko zna čime sve ne još ubojitim, vratio u Beograd. Pa je pohitao da prvog dana, čim su na tren odahnuli posle osvajanja svake kocke beogradske kaldrme, i pre još nego što je do svoje kuće otišao, da tog prvog

slobodnog trenutka dođe na ono isto mesto odakle je, za njega, sve i počelo.

A nije bilo počelo kako valja. I sve je govorilo da na dobro izaći neće. Njemu je, odatle, krenulo po zlu, još i pre rata, od onog kletog Minhenskog pakta. Od onda još, on je zamišljao kako će se, jednom kad se izbavi robije, vratiti na taj početak, i kako će se sve ispraviti: ime će ponovo čašću zaodnuti, ugled povratiti, a najboljeg prijatelja, baš ako i ne može da oživi, ali neki smisao njegovoj smrti svakako će umeti da dâ.

Potrajalo je duže nego što je mislio, duže i od kazne na koju su ga osudili. Ali, eto, vratio se. I sebe je ponovo video kao čoveka u naponu snage, uspešnog i traženog berzanskog posrednika, baš onakvog kakav je, onog miholjskog prepodneva, i ušao u radni kabinet prijateljevog stana na Terazijama.

Nešto mu je, ipak, kvarilo utisak, iako je imao utisak da je on ponovo onaj stari. Nešto je bilo drugačije, a tu različitost Mića je, onako u naletu, pripisao stanu. Daleko je on bio od onog predratnog sjaja, uglačanih podova, mekih tepiha, utegnute kože fotelja.

Nameštaj se ionako nije ni video, prekriven platnom koje je godinama skupljalo prašinu. Nered i nebriga pokazivali su se u nekoliko gužvi papira na podu uza jedan zid, u prevrnutoj vazi na klupskom stočiću, čak i u onome čega nije bilo – a nije bilo mastionice i upijača na velikom radnom stolu od teškog punog drveta, radne lampe, pisaće mašine na sekreteru.

Bio je to, ipak, taj stan, i taj kabinet u njemu. Mesto jeste ostalo isto, koliko god zapušteno; čovek se promenio, iako to nije znao. I onda mu je to isto mesto, tako promenjenom, izgledalo drugačije. On ga, uostalom, takvog nije ni pamtio. A ono što je pamtio nije se više nigde uklapalo. On sadašnji, u stvari, nije se uklapao u sebe prošlog.

Ono svekoliko pređašnje, što je osećao kao svoje, intimno, kao da se događalo nekom drugom, iako sa njegovim likom, a ne njemu. U stan je Milutin malopre ušao, posle toliko godina, kao poručnik KNOJ-a* ; pre toga je u njega ulazio kao berzanski posrednik, prijatelj pokojnog vlasnika, Konstantina Koče Paramentića. Ranije je ulazio obazrivo, bojažljivo, pozdravljajući još s vrata i osluškujući otpozdrav kroz ceo hodnik, dok je prilazio kabinetu; kao poručnik KNOJ-a ušao je, a da to nije ni znao, ne obazirući se, bez zadržke, krupnim korakom u čizmama, pravo u radni kabinet.

Zaustavio se naglo, nasred prostorije. Zbacio je remenje ranca sa ramena u ruku, a onda je ranac bacio u ugao. U drugoj je ruci držao dosije, veliku smeđu fasciklu, kartonsku, kožom ojačanih uglova, uvezanu kroz korice trakama od amerikenka. I nju je istom odlučnošću, kao i ranac, bacio na sto, i ona je tupo udarila i podigla prašinu.

* Korpus narodne odbrane Jugoslavije, posebna formacija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, osnovana u kasno leto 1944. godine, sa zadatkom da se bavi bezbednošću na oslobođenim teritorijama, što je uključivalo, pre svega, borbu protiv domaćih izdajnika i narodnih neprijatelja, onako kako su ih shvatali i odredili u vrhu Narodnooslobodilačke vojske i Komunističke partije. (Prim. aut.)

Sve osvrćući se po kabinetu, kao da iznova i iznova provetava da li je na pravom mestu, otkopčao je šinjel, raširio ga i pokretom ramenâ svukao sa sebe. Onda je i šinjel bacio, na fotelju. Sa druge fotelje strgao je platno, seo, pa brže ustao. I jeste to mesto, i nije. Tražeći neki znak, predmet, bilo šta što bi ga uverilo u to da je upravo tamo gde je već godinama želeo da dođe, krenuo je ka prozoru.

Jara, zaostala iza požara u kojem je nestala neka od susednih zgrada, jasnom je podnevu dodavala ustreptalost. Kad je otvorio prozor, nije ga toliko presekao miris nagorelog drveta, koliko pesma.

„*Чом ти не прийшов, як місяць зійшов, я тебе чекала...*“*, razvlačio je tenor iz blizine, ispod prozora, uz harmoniku. Pesma je odudarala i od susednog zgarišta, i od onih nekoliko užurbanih vojnika i civila koji su hitali u raznim pravcima, iz ratne navike gledajući da se što pre sklone sa brisanog prostora trga, i od zagušljivog vonja baruta koji je lebdeo nad svima njima. Nadvirio se dublje kroz prozor, tražeći sa visine prvog sprata izvor tog raspevanog nesklada. I taj ga je nasumični pogled nanovo zbunio: grad je bio onaj isti, i nije bio isti. Kao i stan, i kabinet, i pogled iz njega, na Terazije. I onomad, kada je sve počinjalo, nije bilo nikakve pesme. Ni zgarišta. Ni vojske.

* „*Zašto nisi došao, kad je mesec zašao, ja sam te čekala...*“ – ukrajinska narodna pesma.

Pesma je utom stala. Sa ivice prozora zasjale su na rukavu, zlatne, poručničke zvezdice, a vojnik je svikao da vazda bude na oprezu. Vojniku se valja plašiti ne samo neprijatelja nego i starešine – i jedan i drugi mogu mu odlučiti o životu. Trojica crvenoarmejaca, zasjenjena oznakama čina u okviru prozora, zanemela su. Odozdo, svakako, nisu mogli da razaznaju i čija je uniforma, ali sreću nisu hteli da čikaju. Ne opterećujući se time da li se ovom *офицеры** pesma dopala, pa ih zato posmatra, ili je hteo da ih utiša, prestali su da pevaju. Najsitniji je u hipu sklopio harmoniku, pa su sva trojica pokupili puške naslonjene na zid i zbacili ih na ramena.

„Здоровья желаю, товарищ лейтенант“**, doviknuo je jedan od njih, prinoseći šaku kapi dok nisu, brže-bolje, zamakli za ugao. S preke strane, Terazijama, primicala se druga grupa: tri borca sa titovkama, bodra i hitra, vodila su između sebe jednog nevoljnika.

Milutin je zatvorio prozor, pitajući se zašto ga je i otvarao. Povukao se u sobu i seo za veliki radni sto, strгнуvši zaštitno platno i sa radne stolice. Odatle je jasno video i ugradni sef na naspramnom zidu. Slika u teškom rezbarenom ramu, iza koje se sef nekada skrivao, bila je spuštena i prislonjena uza

* Ukrajinski: oficir.

** Ruski: „Želim vam zdravlje, družo poručniče“; zvaničan način obraćanja oficiru u Crvenoj armiji. (Prim. aut.)

zid. Privukao je veliku fasciklu, odrešio trake na koricama i otvorio dosije.

Nije mu dugo trebalo, nekoliko redaka tek, i tekst ga je povukao u dubinu požutele hartije, ispod naslaga utisaka ratnih i zatvorskih godina. Izveštaj o krivičnom delu, koji je počeo da čita, otvorio mu je široka vrata predašnjeg života. Velika, sa debelim staklom iza ukrasnog kovanog gvožđa, dvokrilna, teška: vrata Beogradske berze, kojoj je dugovao izlazak iz siromaštva, prigradskih kućeraka i neznatnosti. Na parketu njene sale za trgovanje izgradio je sve što je bio, a to nije bilo malo.

Zapravo, to je izgledalo još veće kad god bi se prisetio odakle je krenuo. Sin samohrane majke, pralje, vešerke, jedno od mnogih siročića koje je za sobom ostavio onaj prethodni rat, nazvan Veliki, pogrešno, jer je ovaj njegov bio veći, ali tada niko nije mogao da zamisli da će nastupiti još veće zlo, da je to uopšte i moguće. Grabeći sa Pašinoz brda sve bliže Terazijama, kako je znao i umeo, posao nije birao, na poniženja se nije osvrtao, samo da sebe i majku spase bede. Tako je pretrčao i Terazije, i Pozorišni trg^{*}, i došao čak do Kraljevog trga^{**} broj 13, do Berze^{***}.

Dovijajući se da se iškoluje do velike mature, a potom i na studijama, odbacio je knjige na drugoj godini ekonomije,

* Danas Trg Republike.

** Danas Studentski trg.

*** Zgrada današnjeg Etnografskog muzeja, namenski sazidana 1934. godine za Berzu. (Prim. aut.)

kada je naučio dovoljno da se upusti, sigurno i samouvereno, sa nakanom onoga koji zna od čega beži, u odabrani posao. Postao je posrednik na Berzi. Gospodin čovek. Obučen upadljivo i skupo. Rastrčan po trgovačkoj čaršiji prestonice, od industrijalaca, preko bankara, do građevinaca i svakovrsnih preduzetnika.

Mlad, dopadljiv, energičan, godio je trbušastim proćelavim poslovnim ljudima, koji su mladost podredili obrtu kapitala, baš kao on tada; i koji su, već dobrano sredovečni, gledali u njemu svoju sliku i priliku. Nije bilo zajma koji nije mogao da dobije, nije bilo dobrostojećeg gazde koji mu ne bi poverio ne ćerku, nego nešto mnogo vrednije – imovinu, da za njega, ulažući je na Berzi, prihoduje.

Na isti način zatvarao je i drugu stranu trgovačkih transakcija – retko bi mu ko odrekao poverljive informacije o poslovanju velikih firmi i banaka, o nameri nadležnog ministarstva da podrži neki pravac privređivanja, ili, jednostavno, o velikim narudžbinama za vojsku. Svako mu je ulaganje donosilo lep prihod za investitore, od kojeg je njemu kapala slatka provizija.

Jeste, Berza je od njega čoveka napravila. Jednom kada je kroz ona velika vrata prošao pa, preko predvorja, ušao u salu za trgovanje, znao je da tu pripada, da je sav u toj užurbanosti, u toj strci, u nadmetanju. Berza – pravo mesto za ambiciozne, za gladne svega, za zaplašene siromaštvom. Za njega. Sve joj je dugovao. Samo se na njenom parketu osećao kao kod kuće.

Takvo osećanje pripadanja, sopstvenosti, nije iskusio ni u roditeljskoj kući na Pašinom brdu, utonuloj u veliku avliju i natkrivenoj šam-dudom. Pod tim je drvetom razmenio i prve poljupce, po tom je dvorištu poslovala majka, širila tuđu izbeljenu posteljinu i rublje, sve je odatle počinjalo. Ali se razvijalo na drugim mestima. Od iznajmljenih: sobe na Kikevcu, pa mansarde na Vračaru, garsonjere na Paliluli i stana na Dorćolu, sve nazad do placu kod Kalenićeve pijace, u Topolskoj, na kojem je skoro bio i kuću dovršio, do rogova je podigao. I ništa nije bilo tako i toliko njegovo, nigde nije bio ispunjen i svoj kao u trgovanju na Berzi.

II

Iz dubine berzanske sale za trgovanje povukao ga je na površinu sadašnjosti mukli grubi bat teških, ekserima okovanih cokula po parketu hodnika. Raspršili su mu se u trenu utisci predašnjeg vremena. Za tren, na vratima radnog kabineta, ispunjavajući skoro sasvim dovratak, pojavio se krupni momak, glavat, sa titovkom ugneždenom u umršenu kosu. Dečaćko lice odudaralo je od maslinastog šinjela, vojničke torbice i, najviše, od puške koja mu se klatila na desnom ramenu, sve kundakom lupkajući vrata. U levoj ruci držao je fasciklu sličnu onoj koju je Mića doneo.

Onako nezgrapnan, momak krete da prinese pesnicu desne ruke slepoočnici, pa laktom zakači ivicu dovratka. I ne trepnuvši, prisloni pesnicu pod kapu, na pozdrav ove mlade vojske, i viknu: „Druž' Brzi, dot'rali smo ga!“

„Dobro“, trgao se Milutin, koji na Berzi, do koje je bio u mislima odlutao, nikako ne bi mogao tako nešto da čuje. Brokeri jesu vikali cenkajući se na parketu, ali „doterivao“ niko nikoga

nije. „Dobro“, ponovio je. A onda je, shvativši gde je i ko je to pred njim, dodao, odlučno i odsečno: „Odlično, družo!“

Zavalivši se u stolicu, izvadio je tabakeru iz džepa koporana, našao upaljač u drugom džepu, pripalio cigaretu i preko nje nastavio, blaže i prisnije: „A, je li, družo Pavo, kako napredujete sa zadatkom?“

Neometen prisnim tonom nadređenog, Pavo Škoro ostao je u stavu pozdrava, sa pesnicom na slepoočnici. I jačina glasa nije mu se promenila, pa je odgovor zazvonio po zidovima kabineta: „Unišli smo u zgradu Burze, druž’ poručniče, pronašli arhivu u podrumu, zaplijen’li ju, potrпали u kamijone i sad sve te papire palimo u ložioni.“

Milutin, sve onako sedeći zavaljen u veliku stolicu, i ne vadeći cigaretu iz usta, ovlaš podiže pesnicu desne ruke ka slepoočnici, shvativši da bez propisnog otpozdrava Pavo neće promeniti stav, nego će stajati u dovratku, kao spomenik. Ponadao se i da će, sa promenom stava, odgovarati tiše. Oprezno je nastavio da ispituje, za svaki slučaj odmičući glavu ka naslonu stolice: „I knjige akcionara? I izveštaje o trgovanju? I to sve spaljujete?“

Nada u uljuđenu konverzaciju, normalnom jačinom glasa, pokazala se, kao i sve nade najčešće, neosnovanom. Pavo jeste spustio desnicu sa slepoočnice, ali je nastavio da viče: „Sve što smo našli, i to kako ste kaz’li, razni’ ti’ knjiga i izvješća, sve što je bilo tamo.“ I tu konačno spusti glas, krete ka stolu

i pruži Milutinu dosije koji je sa sobom doneo. „Donio sam i ova izvješća iz trides't osme god'ne, što ste traž'li.“

Kao broker, Milutin je sve radio sâm. Uzdao se u sebe i svoju spretnost i visprenost, i ne bi ni mogao da zamisli da neko nešto za njega uradi, da nekom nešto poveri. To što je u ratu naučio, da vojska, kakva god, pa i gerilska i samonikla, ne može bez naređivanja i prenošenja odgovornosti i zadataka, bilo mu je novo i neobično. Nikako nije mogao da svikne na to da će nešto biti urađeno, čak i kad on u taj posao nije neposredno uključen. Zato je i morao da pita, prihvatajući od Pava dosije i sokoleći ga: „Odlično, družo, pravi si borac! Nego, kako ste to pronašli u čitavoj arhivi?“

Pavo Škoro, opet, sa svojih tek dosegnutih osamnaest godina, nije bio svikao na pohvale. Kod njega u selu, u ličkom kršu, ljubazna reč bila je retka, a kamoli pohvala. Tvrđ kamen, tvrđ život, tvrđ ljudi. Crveneći dečaćki, odgovorio je, ponosan na sopstvenu domišljatost: „Našli mi onog djeda, što j' čuvô arkivu, on nam pročitô. A on, sitan 'nako, nemaš ga što vidit, a sve zna ko nekakvi popa...“ Tu se Pavo trže, nije bio siguran da li sme pred poručnikom popove da pominje, sad kad se utvrdilo koliko su oni, ti popovi, zlo i koliko su, u stvari, iskorišćavali neuki narod. Brzo se ispravio: „Uč'telj, ko nekakvi uč'telj. Isto i 'očale nosi, 'nako na vr'u nosa. Istom je znao gdje će nać, kad sam mu prenio što ste m' rekli – za taj

švapski grad Minken, kad je to u njemu bilo se dogod'lo, pa onda što je kod nas sve se uzbun'lo, i na Burzi...“

Milutin se zadovoljno nasmešio – uvek ga je iznova veselila ta novostečena moć da ga slušaju. Znači, može i tako, ne moraš sve sâm, da ti ispunjavaš tuđe naloge, nego narediš, i to se izvrši. Skoro veselog tona, uputi Pavu još jednu pohvalu: „Druže, niko to ne bi bolje uradio.“ A onda podiže prst i nagnu se ka mladom borcu: „Samo, pazi, ovo je stroga konspiracija, razumeš? Tajna, niko ne sme da zna – moramo neke drugove da zaštitimo...“

Pavo, obuzet ponosom zbog pohvala, a i zbog toga što zna šta ta teška reč znači, nagnu se sa svoje strane ka Milutinu i, ponovo, viknu: „I, poručniče, znam ja šta je konspirac'ja!“

Kao da je odgurnut navalom jakog zvuka, Milutin uzma-knu u stolici, izvadi već okračalu cigaretu iz usta, tražeći pogledom pepeljaru. Uzalud, taj je predmet davno postao suvišan u toj prostoriji. Ne znajući šta će sa dogorelim duvanom, Milutin otrese pepeo, snebivajući se, na pod, a cigaretu ugasi trljajući joj vrh između palca i kažiprsta, i spusti je ukraj stola.

Pavo je, za to vreme, uspravljajući se, vezao: „To j' ono, kad su drugovi u ilegali, kad ni mater ni žena ne smiju znat gdje su, ni nikoji drugi...“

Milutin je zbog ovog vikanja počinjao da gubi strpljenje, ali je pazio da to Pavu ne pokaže, da ga ne bi povredio. Po-kušao je, umesto toga, da govoreći tiše i razložnije, njegovu